

УДК [94(477.82):9290ЦИНКАЛОВСЬКИЙ]"1898/1983"
DOI: 10.33402/ur.2022-15-240-243

Микола ЛИТВИН

*доктор історичних наук, професор
завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID:<http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
e-mail: lytvynmr@gmail.com*

НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ЦИНКАЛОВСЬКОГО (1898–1983): СТУДІЇ ВІКТОРІЇ ДЯЧЕНКО

Просопографічні студії, яких не так і багато в сучасному історієписанні, дають можливість не лише відтворити життя і творчий шлях особи, його родини, але й реконструювати дух доби, особливості суспільно-політичних та етнокультурних процесів у регіоні, допомагають краще розкрити етнокод народу, його культурно-освітні надбання. Власне нова докторська студія Вікторії Дяченко «Наукова та культурно-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського» (подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – історія та археологія), яка успішно захищена 21 січня 2022 р. на засіданні спецради Волинського національного університету імені Лесі Українки, ще раз актуалізує необхідність дослідження просопографічної складової українського етнодержавотворення, особливостей українсько-польських міждержавних і міжнаціональних взаємин у галузі культури, науки та освіти у ХХ ст. Без з'ясування тогочасних історичних реалій важко збагнути такі трагедії: окупаційну політику тоталітарних/авторитарних влад на українських землях, зокрема денационалізацію сфери освіти та культури, пацифікацію галицьких і волинських сіл, нищення сотень православних церков і каплиць на Холмщині у міжвоєнну добу, криваве українсько-польське військово-політичне протистояння на Волині та в Галичині в роки Другої світової війни, політику колонізації у добу Польської Народної Республіки та ін. Матеріали дисертації є підставою для формування нової нетравматичної культурної пам'яті, толерантної історичної політики України, всебічного розкриття складних етнокультурних процесів і наукового життя в Україні та Польщі новітньої доби.

Автор публікації, будучи опонентом вказаної дисертації, підкреслив, що наукова новизна одержаних дисертанткою результатів полягає в комплексному дослідженні наукової та культурно-просвітницької діяльності Олександра Цинкаловського (1898–1983), досвідченого археолога, історика-волинезнавця, організатора музейного руху в західному регіоні України. У першому розділі авторка критично проаналізувала українську та зарубіжну, насамперед польську, історіографію проблеми; особливу увагу звернула на студії сучасних українських істориків,

присвячені різним етапам українського етнодержавотворення, регіональній політиці Російської імперії, Другої Речі Посполитої, СРСР/УРСР, національно-освітній політиці влади ПНР, актуальним проблемам регіональної історії Волині та Галичини, особливостям українсько-польських відносин, які прямо чи опосередковано впливали на сферу культури, науки та освіти.

Не викликає заперечень також джерельна база праці, використання здобувачкою неопублікованих документів з архівів, бібліотек і музеїв України та Польщі, фундаментальних археографічних публікацій, маловідомих праць О. Цинкаловського. Вдало висвітлено проблему термінологічного забезпечення дослідження. Схвально, що здобувачка не користується польськими кальками термінів «креси», «східні креси», «Східна Малопольща», які в українській історичній пам'яті/культурі мають негативну конотацію. Цього ж українські дослідники повинні також вимагати у наших польських колег – істориків, етнологів, культурологів, політологів.

Другий розділ праці розкриває становлення особистості та формування світогляду майбутнього вченого і громадського діяча, актуалізує окремі сюжети приватного життя О. Цинкаловського та його родини. Зрештою, повністю відсутні спеціальні дослідження, присвячені аналізу родинної традиції Цинкаловських. Доведено: незважаючи на те, що серед предків О. Цинкаловського були представники польських шляхетських родів, навіть німці і татари, а також на його перебування далеко від рідної землі, вчений став справжнім патріотом України, дослідником історії та культури малої Батьківщини – Волині. На великому джерельному матеріалі розкрито також наукове оточення О. Цинкаловського (Іларіон Свенціцький, Іван Шендрик, Іван Крип'якевич, Вітольд Ауліх, Лариса Крушельницька, Ігор Свешніков та ін.), що сприяло його науковому вишколу та громадянському становленню, особливо в умовах української бездержавності, панування чужинецьких влад і зневаги до української культури, освіти і науки. Сповна розкрито також культурно-освітню працю О. Цинкаловського у лавах Української студентської громади (Варшава), редакції газети «Українська нива» (Варшава), його взаємини з громадсько-політичними діячами Західної України, насамперед Самійлом Підгірським, членом Української Центральної Ради, депутатом Польського сейму, редактором українських часописів Волині, головою управи Ковельської повітової «Просвіти». Авторка дисертації також справедливо стверджує, що чималу творчу насагу молодому краєзнавцеві давала діяльність Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

У третьому розділі висвітлено наукову та суспільно-практичну значущість творчої спадщини О. Цинкаловського.

Вікторія Дяченко проаналізувала діапазон його зацікавлень – від палеоліту (Крем'янець, Бодаки, Борки, Стара Гута), трипілля (Бодаки) до середньовіччя (Зимнівське городище, Пересопниця). Ствердила, що його здобутки були оцінені вченими академічних інституцій АН СРСР, а згодом НАН України і МОН України (Маркіян Смішко, Юрій Захарук, Михайло Кучинко, Михайло Пелещишин, Денис Козак, Віра Гупало, Віталій Конопля, Григорій Охріменко, Сергій Панишко, Володимир і Святослав Шоломенцеви-Терські). Археологічні студії О. Цинкаловського також часто цитують сучасні польські археологи. Як відомо, значна частина виявлених знахідок у Зимно нині зберігається в Археологічному музеї Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України й чекає нових дослідників.

Цілком виправданим є розлогий аналіз краєзнавчих студій вченого, який авторка зараховує до інтелектуального фонду українського краєзнавства. У праці насамперед виділено означення О. Цинкаловським топонімів «Волинь», «Історична Волинь», показано їхні географічні межі та етнокультурні фронтири. Відзначено висновок вченого, що не лише Придніпров'я, але й Прикарпаття і Волинь є генетичними центрами України.

Авторка праці слушно зазначає, що на базі великого емпіричного матеріалу (5,6 тис. місцевостей Волині – міст і містечок, сіл, колоній, хуторів, рік, озер, боліт, урочищ та ін.), зібраного у власних експедиціях та на основі аналізу наявної історіографії, вчений підготував фундаментальний двотомний словник «Стара Волинь і Волинське Полісся», який не оцінили функціонери інститутів АН УРСР, а тому він побачив світ 1984 р. у діаспорі завдяки Інституту дослідів Волині (Канада), але досі не втратив свого наукового і суспільно-практичного значення.

Як свідчать узагальнення В. Дяченко, чи не найбільшим надбанням краєзнавця О. Цинкаловського є його історико-краєзнавчі нариси про Володимир, Ковель, Шумськ, Пересопницю. Авторка доречно зауважує верифікацію науковцем сотень назв походження міст і сіл, аналіз краєзнавцем етапів освоєння території Волині. Власні верифікації/локалізації валів, окремих будівельних об'єктів учений звіряв і доповнював усними переказами й легендами, давніми картами; чимало оригінальних картосхем він виготовив власноручно.

На основі студій українських учених і власних досліджень В. Дяченко узагальнила оригінальний етнографічний доробок О. Цинкаловського, який велику увагу приділяв експедиційній фіксації, систематизації та аналізу автентичного матеріалу. Як слушно зауважує здобувачка, чимало фольклорних спостережень вченого щодо прислів'їв, повір'їв (при полюванні та рибальстві), історичних легенд, пісень, весільних обрядів та інших виявів духовної культури українців не втратили свого значення і для нинішніх дослідників повсякдення Волині та Полісся, про що свідчать фундаментальні колективні та індивідуальні праці Інституту народознавства НАН України (м. Львів).

Здобувачка довела корисність спостережень і зауваг О. Цинкаловського щодо можливих волинських шляхів Тараса Шевченка, волинського коріння родини Гоголів, самотності лемківської культури українсько-польсько-словацького пограниччя, зокрема його сакрального і народного мистецтва (творчість майстра наївного малярства Никифора Дровняка, якого в останні десятиріччя безпідставно «приватизує» польське мистецтвознавство).

У четвертому розділі праці розкрито теоретичні узагальнення та практичні поради О. Цинкаловського щодо розвитку українського музейництва. Здобувачка висвітлила творчі зацікавлення вченого, його колекціонування пам'яток старовини, передачу більшої частини з них до Архіву історії Унії, бібліотеки «Студіону» (Львів), Державного археологічного музею у Варшаві, Волинського музею при Крем'янецькому лиці (від 1937 р. – самостійного закладу), охарактеризувала діяльність О. Цинкаловського на посаді директора цього музею у 40-ві роки ХХ ст. – одного із кращих на Правобережній Україні; саме тоді при ньому функціонував ботанічний сад і природний заповідник. Як свідчить рукопис дисертації, здобувачка ретельно опрацювала фонди сучасного Кременецького краєзнавчого музею, документи якого дають змогу детально відтворити концепцію та експозиційний план

музею радянської доби, на який мала вплив ідеологія тоталітарної влади СРСР. Тоді ж вчений обґрунтував необхідність створення в Україні так званих регіональних скансенів – музеїв під відкритим небом, зокрема й у Луцьку. Вказаною ідеєю, як відомо, також жив митрополит Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький, з яким був знайомий волинський краєзнавець, регулярно переписувався з його архіваріусом, старшиною Армії Української Народної Республіки Іваном Шендриком.

Певне місце в дисертації займає аналіз мистецтвознавчих та історико-архітектурних студій О. Цинкаловського. Йдеться насамперед про аналіз його публікацій щодо дерев'яних церков Галичини і Волині (так званих тризрубних церков), оборонні споруди українсько-польського пограниччя, окремі дерев'яні й кам'яні хрести. Цінною є також гіпотеза вченого про те, що християнство проникло на Волинь з Моравії і запроваджено «не раптово», а впродовж певного часу.

Здобувачка доводить чималу наукову цінність авторських інтерпретацій у ділянці сфрагістики (княжі, цехові і братські печатки, торгові пломби та ін.). Вона вважає новаторськими студії вченого з гідрології (аналіз торгових шляхів, товарного імпорту, прирічкових скарбів та ін.). Не втратили наукової вартості філологічно-літературознавчі зацікавлення О. Цинкаловського, зокрема щодо аналізу творчості Лесі Українки, Уласа Самчука, Юрія Косача та ін. Погоджуємося зі здобувачкою в тому, що потребують нових узагальнень праці вченого із зарубіжної україніки.

Опонент висловив здобувачці декілька зауважень і побажань рекомендаційного характеру. Історіографічно-джерельну базу праці могли би збагатити книги та статті Наталії Булик – про польську, зокрема й західноукраїнську, археологічну науку міжвоєнної та повоєнної доби; Андрія Портнова – про українське науково-освітнє життя у Варшаві цієї ж доби; Омеляна Вішки та Романа Шагали – про національно-культурне життя, українські студентські та фахові організації, редакції газет у Варшаві першої половини ХХ ст. Небажаним є вживання терміна «громадянська війна» в Україні, який нині означається як російсько-українська війна 1918–1920 рр. Коректнішим, на нашу думку, є вживання неетнічних означень: «нацистська окупація», «гітлерівські війська», «нацистська влада», а не «німецька влада». Сміливіше і системніше варто вживати історичні топоніми дорадянської доби – Крем'янець, Володимир та ін. Глибшого аналізу, на нашу думку, потребують лемкознавчі та холмознавчі студії О. Цинкаловського; йдеться не лише про зміст цих робіт, а й суспільно-політичні обставини їхнього написання.

Дисертаційна праця стане в нагоді дослідникам історії України та Польщі, а також викладачам університетів для підготовки спецкурсів з історичного краєзнавства, музеєзнавства та пам'ятко-охоронної діяльності, історії українсько-польських відносин, музейним працівникам для творення тематичних експозицій та переносних виставок, присвячених історії українського державотворення. Вважаємо, що рукопис дисертації повинен стати основою монографії.